

BEVEZETŐ

Kevesen tudják, hogy a legnagyobb előtanulmány egy földrajzi nagy-táj megismerése: magyar tudósok munkája magyar területről. Magyar Földrajzi Társaság Balaton-kutatását értem, boldogult Lóczy Lajos kezdeményezésére és vezetése alatt. Eredménye egy óriási kiadvány, amely a palaeontológiától, geológiától és geofizikától az ethnográfiáig és történelmileg a tudományok egész complexumát magában foglalja, két kivétellel, az egyik a gazdasági tudományok, amelyeket csak kevéssé öleltek fel a tervezetben, a másik a földrajzi összefoglalás, amely még hátra van.

A Magyar Földrajzi Társaság szerény eszközeit messze meghaladó célkitűzéssel, lelkesedéssel és szorgalommal látott hozzá a Magyar Alföld kutatásához is. S ez a munka évek óta folyik elnökének, Cholnoky Jenőnek vezetése alatt. Folyt már a háború előtt is, de ha a háború előtt a Nagy Magyar Alföld egy fontos – bár mindig mostohán kezelt – tája volt az országnak, ma Csonkamagyarországon, ahol a nagy-alföldi területek az országnak nagyobbik felét teszik, a Nagy Magyar Alföld és előttünk ismeretlen viszonyainak felkutatása tudományos szempontból is megnövekedett feladatunk, de még inkább az gazdasági szempontból. A kettő pedig végeredményben egy csúcspontban s egy célban egyesül és ez nemzetünknek boldogulása és tekintélye, súlya a nemzetek sorában. Mert ennek a tekintélynek két létalapja van: az anyagi és a szellemi erő. Gyarapodás gazdaságilag és gyarapodás tudományosan. A külföld nagy nemzeteinek gondolkodását nézve, azt látjuk, hogy az angoloknak és különösen az amerikaiaknak van egy egészséges felfogásuk másokkal szemben. Ők csak akkor segítenek másokon, ha azt látják, hogy azok is megteszik a magukét s képességeikhez képest megerősítik magukat. De ekkor aztán nem állítják arányba az összegeket és bőkezűek a támogatásban. E példát azért hozom fel, mert rá akarok mutatni, hogy anyagi téren is akkor fognak leginkább segíteni a külföldiek, akkor tudunk külföldi tőkét és pedig reális, komoly külföldi tőkét bekapcsolni hazánk felvirágoztatásába, ha komolyan, reálisan, szakértelemmel és céltudatosan dolgozunk mi magunk is gazdasági felvirágzásunkon.

És hasonlóan áll a szellemiekkel is. Mi akkor fogunk leginkább elismerést aratni külföldön szellemi téren, akkor fognak minket a legelső nemzetekkel egyenrangúaknak elismerni, ha mi azokban a kérdésekben, amelyeket hazánk viszonyait illetően intéznek hozzánk, kimerítően felelni tudunk. hazánk viszonyainak úgy theoretikus, mint practicus ismerete és ezen ismeretek alapján meglátott hibáink orvoslása és előnyeinknek kihasználása tehát legfőbb imminens, feladatunk. E feladat messze túlnő azon kereteken, amelyeket egyetlen tudományos társaság megoldani képes. Azt a keretet tehát, amelyet a Magyar Földrajzi Társaság felállított, ki kell tölteni a nemzet összes munkásainak és akaraterejének energiájával, ha valóban eredményt akarunk elérni. Annál inkább meg kell ezt tenni, mert minderre sürgősen szükség van. Nagyon kevesen adnak számot önmaguknak arról, hogy mi még mindig mennyire sinylődünk a török hódoltság következtében. A trianoni békeszerződés is végeredményben erre vezethető vissza, mert amint ez okozta a magyarság leözönlését a néptelen Alföldre és a nemzetiségek utána özönlését a határokon át, épügy ez okozta az Alföldnek gazdasági elmaradottságát, amelyen – Széchenyi István intő szava és Vásárhelyi Pálnak munkássága dacára – még mindig nem eleget változtattunk. A török hódoltság visszatartott bennünket évszázadokra Európa egy elmaradtabb gazdasági és műveltségi fokán és még mindig nem tudjuk beérni a nyugateurópai államoknak azalatt szerzett előnyét. Nekünk ma, amikor körülöttünk nemzeti megújulásukat ünneplő nemzetek fiatalosan törnek előre, igazán nincs vesztegetni való időnk feladataink megoldásában.

Az Alföld természettudományos és szellemtörténeti megismerésének munkájában különösen nagy feladat vár az alföldi egyetemekre, a szegedire és debrecenire. Két okom volt, amelyek miatt sohasem osztottam azt a nézetet, hogy a vidéki egyetemek feleslegesek, sőt amelyek miatt ezen nézetet szűk látkörűnek tekintem. Először is azért, mert egy nemzetnek; amely nem világnyelven beszél, hanem amelynek nyelvét a külföld nem érti, önmagában kell ellenőrizni tudni fiainak tudományos munkásságát. Ezt pedig csak több egyetemmel lehet elérni úgy, hogyha minden tudományos szaknak az országban több művelője van. Másrészt tudományos succrescentiát sem lehet nevelni, ha a legtöbb tárgykörből csak egyetlen-egy, vagy legfeljebb két tanszék van az országban. Szatócs-álláspontnak tartottam mindenkor azt is, ha a katedrák számát a hallgatóság számához mérik. Mert még azt sem concedálok, hogy ha valaki szegény, ezért szatócsnak kell lennie. Még hallgatóság nélkül is lehet egyetemi katedra; sőt szükséges és fontos, hogy legyenek egyetemi katedrák még hallgatóság nélkül is. Ilyen katedrák külföldön vannak és végtelen fontos munkásságot végeznek az általános tudományos haladás és nemzetük gazdaságának megalapozása érdekében. Az egyetemi tanár nem iskolamester, hanem kutató is és elsősorban az kell, hogy legyen. A vidéki egyetemek tehát azért is fontosnak, hogy leghivatottabb kutatóink közül is kerülhessenek ki néhányan a helyszínére. Az alföldi egyetemekre azért volt imminens szükség, mert az Alföldet sohasem fogjuk megismerni, ha nincsenek kutató organismusok, kutató testületek, szóval elsősorban egyetemek, amelyek magának az Alföldnek légkörében élnek.

A szegedi és debreceni egyetemek ma már gyökeret vertek. Helyzetük biztosítva van. Ma már a tanításon túli feladatokkal is szembenézhetnek. Viszont az ország vezetőinek szembe kell nézniök most már azokkal a

feladatokkal, amelyeket ez a helyzet, az alföldi egyetemek létezése, magával hoz. Ezt a helyzetet ki kell használni a kutatás szempontjából és azt céltudatosan meg kell szervezni. Mert igaz, hogy minden tudós a maga körében is vállalni s végezni fogja ezen munkakör egy-egy részét önmagától is. De ha nem szervezzük meg ezen munkát egységesen, akkor kevésbé gazdaságosan fogunk dolgozni. Anélkül, hogy a részletekbe mennék, itt csak azt akarnám megjegyezni, hogy nem szabad ezen programnak túl ridegnek lennie. Kutatási feladatokat kell kitűzni s főként kutatási lehetőségeket adni, és nem szabad mindenkinek munkáját az aprólékosságig meghatározni. Mert a szabad kutatás is rendkívül értékes practice is, pénzügyileg rövid idő alatt escomptálhatóan is igen hasznos gyümölcsöket terem.

Azt sem gondolom, hogy az Alföld-kutatás egész munkáját az Alföld szellemi egészének, multjának és jelenének fölkutatását az alföldi egyetemeknek kellene végezni, mert hiszen ez országos feladat s a feladatnak egyes részeit országos intézmények munkája szolgálja. Így pl. a geológiai kutatásra, amely az Alföld alatti mélyebb rétegek, az Alföld talajának tanulmányozására és speciálisan még az artézi kutak kérdésére, a földgáz és petroleum kutatására terjed ki, a Földtani Intézet van hivatva. De az egyetemek munkássága hivatva van a központi állami intézetek munkáját kiegészíteni, különösen a theoretikus és összefoglaló kutatások terén. Így pl. nem elegendők minden szempontból azok a feltételek, amelyeket a Meteorológiai Intézet végez, hanem szükség van egy, a geografust, botanikust és agrogeológust kielégítő synthetikus klíma-kutatásra is. Ezt egyetemek, amelyekben a különböző szakok művelői együtt dolgoznak, helyesebben oldhatják meg. Szükség van a természeti, szóval emberen kívüli és az emberi jelenségek kapcsolatainak szervezettebb kutatására. Ilyen az Alföld települési viszonyainak genetikai alapon való kutatása. Az eredeti felszín átalakulásának a geobotanika és agrogeológia összműködésével való feltárása után a települések helyének okait kell kutatni, amely okok természetiek és tradicionálisak egyaránt. Mindezek csak vázlatosan és röviden odavetett példák és csak arra szolgálnak, hogy megvilágítsák, hogy éppen az egyetemek azok, amelyek ezen feladatoknak a megoldásában a leghasznosabb munkát végezhetik.

Hogy ez a munka eredményes lehessen, ahhoz azonban az állam vezetőinek megértésén és támogatásán kívül az ország és különösen a vidék társadalmának megértő támogatása is szükséges. Ezt a megértő támogatást pedig avval lehet megszerezni, ha az egyetemek ezen társadalom szeme előtt dolgoznak, azaz állandóan elmondják, hogy mit és miért csinálnak. Evégből szükséges elsősorban a jelen folyóiratnak megindulása, amely – egyéb céljai mellett – a szegedi egyetem munkásságát van hivatva Szeged és a Nagy-Alföld közönségével megismertetni.

(Budapest)

Gróf Teleki Pál

ŐS PARASZT

Hogyha van szalonnám; kenyérem, borom,
Magam úrnak érzem, dúsnak gondolom.
Fülemüle-nyelven hízott pénzkirályok;
Egy percig sem tudnék irigykedni rátok.

Vérrel szeszé ősöm – parasztfi elébb –
Jó háromszáz éve, nemeslevelét;
Bár büszke vagyok rá s megböcsülöm azt,
Bennem maig itt él az ősi paraszt.

Szeretem a földet, a föld fia, én,
Rám béke csak itt vár, áldott kebelén;
Testvérim a füvek; testvérim a fák.
Értem a természet szent titku szavát.

Szeretem hajnalban a zsenge mezőt,
Mit a szőke harmat gyönggyel tele szótt;
Nagy nyári melegben a déli szelet,
Ha nedves szárnyal zúg a pusztá felett.

Szeretem a pusztát, buckát, televényt;
A sárga homokban tengő növevényt;
A bégető nyáját, szép szarvú gulyát,

S a hallgatók éjben síró furulyát.

El-elandalgok, mint pásztor eleim,
A csillagos éj fénylő seregin,
Ha kigyúlnak az ég mély árnyú ívén ...
Mellettek mily koldús minden földi fény.

Pompa helyett jobb is az egyszerű ház,
Itt szeretet, hűség és béke tanyáz,
S magam úrnak érzem, dúsnak gondolom,
Hogyha van szalonnám, kenyérem, borom.

(Budapest)

Vargha Gyula

HAJÓTÖRÖTTEK

A tengeren vihar járt, amilyen még soha,
Labdázva hánytá őket a szél ide s tova.
Hajójuk összetört, és: – Isten csodája, hogy? –
Egy pusztá, vad szigetre vetődtek valahogy.

A pusztá, vad szigetre nap süt, – csak az a nap,
Vándor felhők felette csakúgy szállonganak.
Csakúgy ragyog a csillag, rózsák úgy nyílnak ...
– Mégis: nem az az ég az, mégis nem az a nap!

Az égnek színe sincs itt, a napnak fénye sincs.
A sorsuk siralomház, amelynek vége nincs ...
Ma nincs, – de másnap újra reménykedő rabok,
Örök kétség-remény közt várván a holnapot.

Most a távol ködében – virrasztó estelig, –
Szabadító hajóknak szent-képét kémlelik ...
Majd más csodára várnak, – sehol bár semmi jel, –
De Isten őket végkép tán mégse hagyja el! ...

Olykor a csillagok közt jel látszik – úgy lehet;
Távol szeretteiktől „felnézett” üzenet.
Sóvárgó képzelettel betűzik, mialatt
Építenek reményből fényes légvárakat!

– Szegény, hajótöröttek, halálra szánt rabok:
El-elszoruló szívvel mondok dalt rólatok.
És jajszóval kiáltok – valaki csak megért, –
Istenhez, emberekhez: szabadulástokért!

(Temesvár)

Szabolcska Mihály

MODERN IRODALMUNK ÉS AZ IRODALOMTUDOMÁNY¹

¹ A szegedi Szabad Egyetemen 1925. dec. 15-én tartott előadás.

Minő viszonyban állanak egymással élő irodalom és élő irodalomtudomány a huszadik század elején? Hatással volt-e modern irodalmunk a magyar irodalom történetírására? Sőt talán már ott kellene fölténni a kérdést: tud-e hatni irodalmi élet a történeti tudományokra ...

A téma igen kényes, még mindig egyike a mai magyar élet nagy problémáinak, azoknak a vita alatt álló kérdéseknek, ahol sine ira et studio alig lehet szólni, ahol világnézetek állanak szemben egymással és a világnézeti állásfoglalás igen gyakran elnyomja az irodalomnak laikus élvezését, vagy tisztán esztétikai szempontú kritikáját.

Modern magyar irodalmunk – bár itt már egy lezárult, a forradalmakkal befejezésre jutott irodalmi mozgalomról van szó – súlyos politikai teherrel is nehezedik az ámuló magyar lélek mérlegére. De szembe kell néznünk ezzel a politikummal és bele kell vonnunk az értelmi megértés anyagába, még akkor is, ha nem tudjuk történelmi távlatból, a józan és közömbös szemlélő megfigyelő tornyából nézni a közelmúlt irodalmi korszakot, akkor is, ha az irodalom politikai és világnézeti gyökereit, irodalom és forradalom összefüggéseit tisztán fölfedjük és észre vesszük, hogy nagy tehetségek – ADY, BABITS, KOSZTOLÁNYI, JUHÁSZ, TÓTH Árpád – cégére alatt sok olyan író és kritikus vezetőszerpéhez jutott, aki a magyar irodalomnak ebben az új virágzásában csupán csak politikai radikalizmust szimatolt: literátorok, akik számára az új irodalom egyetlen értéke a politikum volt, akik nem esztétikai szépségeket kerestek, hanem a maguk politikai érvényesülését várták az új szellemi átalakulástól ...

De bármennyire is azon az elvi alapon álljunk, hogy irodalmi forma világnézetet jelent, talán szabad néha a politikai és világnézeti szempontot kikapcsolni az úgynevezett kritikai értékelésből. A politikum konstatálása nem jelentheti egyúttal az irodalmiság máglyára-vetését. Az író értékelése, élvezése nem követeli az olvasótól, hogy azonosítsa magát az író világnézeti állásfoglalásával. Anakreon költői utánzása vagy olvasása nem föltételezi a materiális örömeiben való tobzódást. Horatius, erkölcsi fölfogásának bizonyos aberrációi mellett is, századokon keresztül inspirálni tudta azt a modern Európát, amely olyan messze jutott a görög-római életideáltól. Középkori aszkézis, renaissance-pogányság, nekünk ma már csak irodalmi élmények, nem életprogramok. Megértjük a törökgyűlölet költészetét Zrinyiben, a németet átkozó kurucdalokat – és nem akarjuk fölakasztani a királyokat Petőfivel, akinek alakját úgy léptette föl a konzervatív kritika, mint kocsmai énekest, aki csak a részegséget zengi és a szellem magasabb régióiba nem tud fölemelkedni.

Hasonló morális anathéma sújtotta irodalmunk „modernjeit” is. Ady Endre nem középkori másoló-barát, nem a neoklasszikus eszményiség képviselője, mint az ideál után vágyakozó Kölcsey, a remete Kazinczy – az ő életéről és erkölcsiségéről bármint vélekedjünk is: egy elitelő fölfogás sem menthet föl attól, hogy megérteni törekedjünk benne a genie kiváltságait, a kor bűneit és erényeit.

*

Az alábbi sorokban szeretném bizonyítani azt a merésznek látszó tételt, hogy modern irodalomtudományunk párhuzamos jelensége a modern magyar irodalomnak, vele rokonságba hozható sok szempontból és az az irodalomtörténeti tudomány több irányban fogadott magába hatásokat a modern magyar irodalomtól.

A kérdést két fokozatban vizsgálhatjuk. Először megnézhetjük: miképpen alakította át – ha tényleg átalakította – modern irodalmunk jelenléte magáról az irodalomról való fölfogásunkat. Azután kerülhetne sor annak a nyomozására, hogy az átalakult irodalomfölfogás miképpen befolyásolta a múltnak szemléletét: olyannak látjuk-e a magyar irodalom elmúlt jelenségeit ma is, mint amilyenek ezelőtt 25 évvel látta őket az irodalomtudomány vagy pedig a múlt képe is módosult a folyton változó jelennek tükrében ...

*

Irodalomfölfogás: az irodalomról alkotott nézetek, az úgynevezett irodalmi eszmék (idées littéraires) történetével még alig foglalkoztak.² Pedig nem közömbös magára az irodalomra sem, hogy a közvélemény káros valaminek tekinti-e, olyannak, amit száműzni kell az ideális államból, vagy legfőbb értéknek, amint az irodalom öncélúságából, arisztokratikus elzárkózottságából kultuszt űző esztéták tették. Talán a leginkább tudatossá válik az irodalomról való fölfogás olyan korokban, ahol az irodalom részt vesz a közélet küzdelmeiben, mikor forradalmat készít elő, szabadságharc felé sodor nemzeteket vagy egy abszolutizmus idején a legerősebb politikai tett erejével lép föl.

Modern irodalmunk is sok irodalmi eszmét váltott tudatossá. A huszadik század nemzedéke számára mindenekelőtt egy nagy irodalmi átalakulásnak élményét nyújtotta. Akár pro, akár contra, minden kritikusként és irodalomtörténésznek állást kellett foglalnia vele szemben, nem lehetett közömbösen elmenni mellette. Nagy és mély élménye volt annak a generációnak, amely vele együtt nőtt föl.

Merőben új világot hozott ez az irodalom. Ady Endrének irreális, új romantikája, sejtelmes szimbolumokkal telt, új érzéseket megszólaltató, az ösztöniség világát föltáró, bizarr disszonanciáival, szokatlan

² V. ö. Michiels, Hist. des idées litt. en France au XIXe siècle. Paris 1863; F. Vial – L. Denise Idées et doctrines litt., Paris 1922; S. Lempicki, Gesch. d. deutschen Literaturwissenschaft, Göttingen 1920.; Kerecsényi Dezső, Elvi kérdések a magyar irodalomban, Minerva 1923.

melódiáival és szinkompozícióival megdöbbentő, súlyos pesszimizmust hordozó, a kozmikus fátumot, a magyar sors tragikumát éreztető költészete nem törölhető ki többé a mai kornak lelkéből. Tovább jutottunk azóta – továbbhaladt az irodalomnak soha meg nem álló szekere – de az ő költészete integráns része a magyarság múltjának. Hogy költészete valóban élménye lehetett a magyarságnak: ez a körülmény is mutatja, – minden támadások ellenére – hogy ADY Endre világa és érzései mennyire mélyen bennegyökereznek a magyarságban. ADY Endre magyarságát ma már nem kell bizonyítani. De talán nem árt a *Magyar Kulturának* egyik legutóbbi cikkére hivatkoznom.³ A jezsuiták folyóiratát igazán nem lehet azzal megvádolni, hogy a dekadens–hedonista–pogány ADY mellett elfogult lenne ... És mégis éppen ez a folyóirat látta szükségesnek kijelenteni, hogy ADY Endre költészete és lelke mélyén egy sajátságos, szeretet él, szeretet az ő magyar fajtája iránt, ragaszkodás az ő kis országához, amely csodálatos erővel akkor is magához húzza, ha a magyarság ellökte: visszahull a hazai földre, mint a fölfölddobott kő.

Az új költészet élményének világánál sok olyan mozzanat vált tudatossá irodalomfölfogásunkban, ami azelőtt háttérben maradt. Ilyen mindenekelőtt az irodalom nagy politikai és világnézeti jelentőségének fölismerése, amit főntebb már jeleztünk.

A huszadik század kritikusai azon vették észre magukat, hogy „történelmi időket” élnek, hogy benne vannak egy nagy irodalmi átalakulás korszakában, hogy részesei egy stílusforradalomnak, egy forrongásnak, mely a klasszikus realizmus és materializmus világos tájairól a romantika „csodáinak” sűrűségeibe vezet a közönséget és végül, hogy az irodalomnak ismét nagy szerep jut az ország politikai irányításában. (Éppen emiatt ragaszkodtak sokan a régi irodalmi ideáljaikhoz.)

Az ellentét a megelőző békés korszakkal szemben nyilvánvaló volt. Emlékeztessünk a múlt század nyolcvanas-kilencvenes éveinek irodalomfölfogására: a polgári jólét és nyugalom korszakában, a millénium éveinek megelégedettségében az irodalom sztagnálni látszott. Miért is zavarta volna magát fölkavaró, visszavonást szító problémákkal? Harcok nélkül, a múlt emlékeit idézgetve, a jövőben semmi vihart nem sejtve: ez az egészséges korszak az irodalomban nem látott egyebet, mint kellemes szórakozást, nemes üdülést, férfimunka után jó nyugalmat. Ez a korszak mulatott olyan megbocsátó gondtalansággal a Gyurkovics-lányok-fiúk léhaságán, ez a boldog korszak mosolygott MIKSZÁTH Kálmán derűs életbölcseiségével az emberi gyarlóságokon, a jó palócok és még jámborabb tótok humoros alakjain, mintha a magyarság számára biztosítva volna egy újabb ezredév idilli korszaka.

Emlékezhünk ennek az arany időnek fölfogására a költészetről. Egy kiváló irodalomtörténészünk, aki ma már szintén másképp gondolkodik az irodalom szerepéről, azt írta akkoriban, hogy a vers célja: megnyerni az olvasó tetszését; ha elolvassuk egy verset és megnyeri tetszésünket, azt mondjuk rá: *csinos*. Ebben az egy szóban benne van egy korszak egész irodalomfölfogása, sőt egész esztétikai világszemlélete. A vers csinos, tetszetős, szép, mint egy játékszer, női arc, ékszer, ruha: semmi egyéb. Nem jut kifejezésre ebben a definícióban az a lehetőség, hogy az irodalom néha értékeesebb, komolyabb, sőt veszedelmesebb valami, semhogy a csinosság fogalmával kifejezhető lenne ... Például az az eset, amikor a versbe rejtett szellemi energiák tömegeket tudnak megmozgatni; mikor egy költeményben – mint valami akkumulátorban – nagy villamos erők vannak fölhalmozva, amelyek kirobbanásra várnak; mikor egy ártatlannak látszó költemény parazsat szállít egy későbbi nagy tűzvészhez; mikor egy vers úgy is átforgalmazza a lelkeket, előkészíti a közhangulatot egy társadalmi átalakulásra, ha pusztán az esztétikai megújulás szuggesztív formájában jelenik meg, vagy olyan homályos, a nagy tömegek előtt érthetetlen stílussal, amely mögött világnézeti hadüzenetet senki sem sejt.

De nem kell okvetlenül ezekre a közelmúlt esetekre gondolnunk. Egy távolabb, nekünk már semleges példa is megvilágíthatja az irodalmi igében rejlő tudatalatti erők hatását: Clairvaux-i Szent Bernát esete, ahol a megnemértett ige is országokat mozgató tette válhatott. A legenda szerint a XII. században egy francia szerzetes bejárta Németországot és bár nem tudott a lakosság nyelvén, tüzes szónoklatainak hatása alatt nagyszámú sereg gyűlt össze a Szentföld visszahódítására ...

Az ártatlannak látszó irodalomnak világtörténelmet csináló hatására, titkos romboló–építő munkájára eszmélt rá a huszadik század magyarsága. Az irodalomtudomány is teljesen magáévá tehetette azt az álláspontot, hogy az irodalom maga az élet. Ez a „dinamikus”-nak nevezhető irodalomfölfogás a stílusok váltakozásában világnézetek harcát látja. Modern irodalmunk, mikor letért a PETŐFITől kezdeményezett és ARANYnál klasszikus művészetté emelkedett, de az ő epigonjaiknál már sablonná vált népies-reális stílusról, és egy komplikáltabb, nyugtalanabb, disszonanciákkal kevert, „európaibb”, idegenszerű stílusra tért át: ez a stílusváltás párhuzamos jelensége volt az élet általános megváltozásának. Talán úgy mondhatnók egy ma már közhelyszerű meghatározással, hogy a falusi–vidéki ember világnézetének helyébe a világvárosi–európai ember világnézete lépett. A stílus maga a lényeg: a modern kritikának ez az elvi meggyőződése jórészt a modern irodalom élményén alapszik.

*

Modern irodalmunk élménye más irányokban is kibővítette a kritika és tudomány szempontjait. Szembekerült a régibb irodalmon nevelődött ízlés egy egész sereg új jelenséggel, amit meg kellett értenie,

³ Székely László, *Ady Endre magyarsága*, 1925. évf. 529. l.

magyaráznia. Ezek között ott szerepel például a *szimbolizmus* kérdése. A kritikának meg kellett értenie és magyaráznia, hogy van másfajta költészet is, mint az, amelyik az élet valóságait, a látott-hallott realitásokat írja le olyan költészet, amely a maga érzéseit látomásokban éli ki, víziókkal, irreális képek hangulatával nem érzékelteti, hanem érezteti, sejteti. Meg kellett érteni a „sejtelmek” új művészetét, amelynek iskolai példája az *Elsülyedt utak* ADYtól. Nyilvánvaló és ma már fölösleges is magyarázni, hogy ezt a költeményt nem lehet úgy nézni és érteni, ahogyan megértjük Petőfi verseit – *Befordultam a konyhába ...*, *Temetésre szól az ének ...* – ahol valóságos történésekről van szó: a költő egy reális élményét rögzíti meg szinte pillanatfényképszerűen, ahogyan megtörtént. ADY világa irreális, nemvaló világ: az elsülyedt utak, a titkok nagy mezője, amely hívja a költőt, a vak bozót, a vaksötét pusztát, amit tapos, a csöndes udvar, a vén kapu – mindezek nem realitások, hanem jelentőségek hordozói, egy hívő-babonás lélek látomásai, amik a valóság felfokozott erejével hatnak. Ez a szimbolikus kép és a képnek valóságként való elhívése azt a jelentést hordozza, hogy a költő égbetörő útján elszakadt a realitások földjétől, a múlttól, ahonnan önként száműzte magát, midőn prófétai útjára indult ...

Érthető, hogy a tudományos kritika eleinte idegenkedve fogadta ezt a bizarr kifejezési módot. De aztán tisztázta a kérdést és épen a konzervatív irodalomtörténészek voltak azok, akik a szimbolisták helyett is megmagyarázták, hogy miben áll ADY szimbolizmusa.⁴ Azóta irodalomtudományunk egy új fogalommal operál: a tudatalattiság, ösztöniség, félig kialakult érzések, félig-tudatos hangulatok költészetének fogalmával. Az irracionális jegyében áll ma az egész szellemi tudomány, amely abban is párhuzamos jelenségre az irodalomnak, hogy nem súlyal-méterrel mérhető realitásokból rakja össze a maga épületét, hanem intuitív módon igyekszik megérteni a jelenségek nagyobb egységeit.

El kellett fogadni, hogy ADY Endre költészetének súlypontja nem a látható-érthető értelmi, racionális felületen van, hanem épen abban a homályban, amit hibájául róttak föl és ami a költői inspirációnak ősi velejárója.

Ha a költészet érzelmeket akar kifejezni, akkor ezeknek kifejezésére igen rossz eszköz a nyelv. (Az előző stíluskorszak épen azért látott mindenható eszközt a nyelv tökéletességében, mert érzelem-készletük hosszú fejlődés alatt kifaragta magának az adaequat kifejező-erejű nyelvet; mihelyt a lelkiség megváltozott, a régi eszköz elégtelennek bizonyult.) Talán paradoxonnak látszik, de kétségtelen, hogy a költészet érzelmi része akkor kezd halványulni, mikor a költő megszólal. A nagy öröm és fájdalom néma marad: PETŐFI szótlannul csügg anyja ajkán, Toldi Lőrincné csak annyit tud mondani: Áldjon meg, áldjon meg ... Mihelyt szavakká önti érzelmeit a költő, kilép a szenvedély állapotából és helyet ad a mérlegelő reflexiónak, a szerkesztő meggondolásnak, a „művészi” okoskodásnak enged: ritmuslejtése épen azért zenei és gazdag, mert félig tudatalatti és sejtelemmelteli, mint amilyen ADY egész liraisága. Az új költészetnek páthosz és mesterkedtség nélküli kifejezésmodora, a „szabad-vers” eszméltette rá az irodalomtörténészeket a próza ritmusára⁶ és arra a tényre, hogy a ritmus sem örök és változatlan, hanem folyton változik és hozzáidomul a költészet belső tartalmához.

Tudatosabbá tette a modern irodalom élménye az irodalom és társadalom viszonyát is. Azt, hogy bizonyos fajta irodalmi mozgalom mögött egy társadalmi réteg áll, hogy az ízlésbeli különbségek voltaképpen nemzedékeket választanak el egymástól: elsősorban a modern irodalom kialakulásán tapasztalhatta az irodalomtörténész. A *Nyugat* kritikusi – IGNOTUS, SCHÖPFLIN – nem is mulasztották el, hogy rámutassanak az irodalomnak szociológiai jelentőségére. Ha az irodalom-fölfogás szociális jelentőséget tulajdonít az irodalomnak, akkor egészen bizonyos, hogy maga az irodalom ugyanabban az időben szociális tendenciákat fejez ki⁷: az irodalomnak az esztétikai gyönyörködtetésen túlmenő társadalmi céljai vannak ...

A modern irodalom termékének; párhuzamos jelenségének kell tartanunk a stíluskritikának azt az irányát is, amit az úgynevezett esztétikai nyelvtudomány vagy *nyelvsztétika* képvisel. Ezt az új disciplinát némelyek⁸ hajlandók – a „linguistica non leguntur”-elv alapján – kizárni az irodalomtörténet szűk berkeiből, pedig az irodalmi kritika nem nélkülözheti a nyelvsztétika szempontjait és a „nyelvsztétikai” vizsgálatok egyes írókra vonatkozó eredményeit tudomásul kell vennie a haladó irodalomtörténetnek ... Irodalomtudomány és nyelvtudomány fognak kezdet a nyelvsztétika művelésében, amely az utóbbi húsz évben virágzott föl: ugyanabban az időben, amikor a modern költészet stílusforradalma és szó-kultusza tudatossá tette a nyelv hangulati árnyalatait, a szavak imponderabilis értékeit. Francia, német és magyar nyelvsztétikai tanulmányok ma is kétharmad-részben a szimbolista és újabb költészet anyagára hivatkoznak.

A mondottakkal még nem zárhatjuk le az irodalomtudomány új szempontjainak felsorolását, de talán már az eddigiek is elég alapot nyújtanak arra, hogy a modern irodalom inspiráló szerepét konstatáljuk.

⁴ Horváth János, *Ady és a legújabb magyar líra*, 1910; Alszeghy Zsolt, *Magyar lírikusok 1921*. 109. l.

⁵ V. ö. Horváth János, *Magyar ritmus, jövevény versidom*. 1922, 92. és 111. l. és Benedek Marcell. *Adv-breviárium*. 1924. 220. l.

⁶ V. ö. Horváth János, *A próza ritmusa*, *Uj Nemzedék* 1921. jan. 1.

⁷ Nem véletlen, hogy az első francia milieu elmélet, Mme de Staël munkája (*De la littérature considérée dans ses rapports avec les institutions sociales*, 1800) közvetlenül a forradalom után készült.

⁸ Pl. *Irodalomtörténet*, 1936. évf. 237. l.

További föladatunk az, hogy megnézzük: a megváltozott irodalomfölfogás miként befolyásolta a magyar irodalom múltjának szemléletét.

*

Modern irodalmunk élménye mindenekelőtt tudatossá tette azt, hogy ARANY János és iskolája klasszikus, tökéletes befejezettségre, tetőpontra jutott művészet volt a mai romantikus-dekadens-kereső művészethez viszonyítva. Amíg benne éltünk a magyar klasszicizmusban – klasszicizmus alatt a fejlődés delelőjét, nem pedig antikizáló költészetet értve – talán észre sem vettük a jelenlétét. A modern irodalom észrevétette magát, mert elűtött a megelőzőtől – „külömbözöm, tehát vagyok”, mondaná IGNOTUS – és ez a különbség tette lehetővé, hogy a közeli XIX. századvég irodalmában már történelmi múltat lásson a XX. század kritikusa. (Ma már még tisztábban látjuk, hogy például 1905. közelebb volt a tizennégy évnyi jövőben készülő 1919-höz, mint a csupán kilenc évnnyire távolodó 1896-hoz.)

Sokáig ARANY halála, 1882, volt a határ, ahol a múlt végződött. Ami újabban történt, azzal nem mert foglalkozni a szaktudomány, mert kialakulatlan jelennek érezte, amelyről még nem lehet sub specie aeternitatis ítélni. ADY Lajos föllépése lejjebb gurította a múltnak ezt a határkövét, közelebb hozzánk, a XX. század elejéig és most már megindulhatott a nyolcvanas-kilencvenes évek tudományos földolgozása. Ekkor kezdtek „hivatalosan” foglalkozni VAJDA Jánossal, REVICZKYVel, KOMJÁTHY JENŐvel, JÓKAIval, sőt MIKSZÁTHtal és az *Aranytól Adyig* terjedő, lezárult kornak első összefoglaló irodalomtörténetét megírhatta PINTÉR Jenő.

Ha igaz az, hogy minden kor a múltban elsősorban azt látja, ami őt közelebről érdekli, amiben a maga gondolatvilágát, arculatát szemlélheti: – akkor mit keresett a huszadik század embere a múltban? Önmagát talán, a neuraszténiás, túlfinomodott érzéseket ... És meg is találta abban a költőben, akinek iránya ellen kezdetben föllázadt, aki úgy élt a köztudatban, mint a modern irodalom kibékíthetetlen ellentéte: ARANY Jánosban. Az Arany-centenárium alkalmából (1917) fejtette ki a modern irodalmiságok iránt fogékony RIEDL Frigyes, – szép tanulmányának, amit *Arany lelki élete* címmel írt, meleg visszhangja is támadt az új írók körében – hogy kétféle ARANY János van. Az egyik a népies költő, aki homerosi látással nézi a világ konturjait, aki Toldi heroikus alakját faragta és a pogány naiv eposz hangján mesél. Riedl megmutatta, hogy van egy „modern” Arany János is: az *Ószikék* költője, a töredékek, befejezetlen kompozíciók csüggedt, fáradt, erőtlenséggel, hitlen művésze, beteg, neuraszténiás lélek, akinek élete nem görög derű, hanem egy befelé vérző tragédia. Ezt az Arany titkos mételey: az örök kétely emészti. Olyan, mint egy beteges érzékenységgel modern költő. A zord Toldi költője – hogy HERCZEC Ferenc kifejezését használjuk – így lett a huszadik század élmény-alakja.

A modern irodalomtudomány, mint egy romantikus kornak szülötte, általában érzékenyebben reagál a múltnak romantikus jelenségeire. Így történhetett meg legújabb JÓKAI rehabilitációja a közvélemény előtt. A józan realizmus és a külső tökéletességre törekvő klasszicizmus Jókait zabolázatlan, korlátlan álmodozónak tartotta. GYULAI Pál iskolája nem értette meg Jókaiában a romantikus zsenit. Ma már az irodalomtudományban minden készség és fölkészültség megvan hozzá, hogy ne csupán a valószerűség mérlegére tegye a művészi alkotásokat, hanem értékelje bennük épen azt, ami tudatosan eltér a valóságtól, ami egy „ideális” világot teremt, ahol az értelmi evidenciák és logikus fejlemények helyett az érzelmi igazságok uralkodnak.

Hasonló újjáértékelés központjába került VÖRÖSMARTY is, a legnagyobb magyar romantikus. Vörösmartyban a GYULAI-féle irány jóformán csak a „klasszikus” költőt, a fegyelmezett epikuszt, az ünnepélyes ódastilus szónokát, az irodalmi élet magasztos vezéralakját ünnepelte. A modern irodalom iskolájába járt kritika – BABITS Mihály,⁹ HORVÁTH Jánost¹⁰ – észreveszi Vörösmartyban a modernek: őst ... a romantikuszt, a bomlott lelki egyensúly költőjét, a *Vén cigány* íróját, a végtelenség és végesség tragikus szenvedőjét, az irreális fantázia hajótöröttjét, akinek nyelve merész, bízott és újító volt a maga korában, mint ADYé a mienkben és akinek verselése ma is modern. A látomások, tudatalatti asszociációk, örült fantáziaképek „stilromantikus” Vörösmartyja nőttön-növekszik abban a ködben, amellyel őt a modern kritika, mint „ismeretlen mélységet”, mint „izgató talányt” elburkolta.

*

Mi újat látott meg a modern irodalomtudomány PETŐFIben? „Fölfedezte” benne az üldözött, meg nem értett zsenit, aki prófétája akar lenni a magyarságnak és akit a maradi kritika halálra üldöz ... Ha végigtekintünk az ADY-irodalmon,¹¹ lehetetlen föl nem ismernünk a „forradalmár Petőfi” portrajtjában ADY-t Endre arcát.

Petőfit a XX. század kritikája forradalmibb fejlődési fázisnak, erősebb irodalomtörténeti zökkenőnek érezte, mint az a kritika, mely önmagát vele azonosítva Petőfit a „klasszikus irodalmi triász” egysíkú magaslatára helyezte. Petőfi szembeállítását közvetlen előzményeivel, forradalmi ízlés-újításainak fölismerése, az arisztokratikus irodalmiság és népiesség nívkülönbségeinek fölmérése: csak egy kívülálló és a XX. századra támaszkodó kritika műve lehetett.

Ez a kritika nem is hagyta meglátatlanul azt az analógiát, ami Petőfi irodalmi fogadtatása és az ADY körüli

⁹ Irodalmi problémák, 1917, 96–154. l.

¹⁰ Forradalom után, Magyar Figyelő 1912.

¹¹ V. ö. Pintér Jenő: Nyugat, 1919. márc.

háborúság között kétségtelenül megvan.

Petőfi fogadtatásának történetét – azt a folyamatot, amely mutatis mutandis, megisméltődött a XX. században – találó vonásokkal rajzolta meg CSÁSZÁR Elemér *A magyar kritika története*-ben. Császár ugyanazt mutatja ki PETŐFI korában, amit most ADY korára nézve megkíséreltünk kimutatni: hogy egy nagy stílusváltozás kedvezően befolyásolja, állásfoglalásra, fejlődésre, gazdagodásra készíti a kritikát, az irodalomfölfogást és magát az irodalomtudományt.

Ime egy részlet Császár Elemér portrajtjából, amelynek megdöbbentő igazsága revelációként hat:

Hogy a magyar kritika a negyvenes évek derekán, a nem épen kedvező viszonyok között is, olyan dúsan kivirágzott s az egész olvasó közönség érdeklődését fölkellette, sőt lázba hozta, maga a kritika, pedig szinte divatos műfajjává lett: egyenesen *Petőfi váratlan, tüneményes föllépésének eredménye*. Egy-két évvel azután, hogy első költeménye az Athenaeumban megjelent, országos híri emberré emelkedett: különködő viselkedése, önérzetes, szókimondó természete csakúgy magára irányította a figyelmet, mint *költészete, mely korának uralkodó irányával homlokegyenest ellenkezett*. Mindenkinél észre kellett venni azt a nagy külső és belső ellentétet, mely Petőfit a kor többi költőjétől elválasztotta és hogy *vele új levegő, új szellem áradt a magyar irodalmi életbe*. Aki az irodalom iránt a legkisebb érdeklődést is tanúsította, annak állást kellett foglalnia ezzel az új jelenséggel szemben; ha mással nem, magával kellett elvégeznie, mit ér az új tünemény, gazdálkodása, fölfrissülése-e költészetünknek, vagy *bomlasztó elem, mely az eddigi értékes kereteket szétörve, örvénybe juttatja azt*. Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy a negyvenes évek közepének nem volt izgatottabb kérdése, mint az: *igazi vagy álprófeta-e Petőfi*. A fiatalság nagyrésze a költészetünket megújító lángelmeként ünnepelte, s ez a csakhamar szinte rajongással fokozódó dicsőítés bizonyos visszahatást keltett azoknál, akik Petőfire idegenkedve néztek. *A kicsinyeskedő pedánsokat* bántotta szereplése, mert benne a föltűnés hajszolását, mindenáron való eredetieskedést láttak, s bordalait, valamint a maga nyomoruságait katona- és színészéletének szenvedéseit föltáró versei alapján *csavargó, dorbézoló, léha embernek tartották, ki züllött életérzeti rajzával beszennyezi a költészet arisztokratikus termet; a régi költői eszményekben elfogódottak nem értették meg költői hitvallását és törekvéseit, idegenül hatott rájuk Petőfi tárgyainak új köre*, az élményi, erősen egyéni, sőt személyes elemek; *a fogyatékos esztétikai ízlésűek visszadöbrentek költészetének őszinteségétől, egyszerűségétől, elevenségétől; egyik-másik íróársánál pedig a hiúság és irigység is belejátszott az ellenérzésbe*. Mindez messze eltávolította és mereven szembeállította egymással a két pártot. (I. m. 244. l.)

Első pillanatra hajlandó volna az ember megkérdezni: PETŐFIről irodalmunk legnagyobb lírikusáról, avagy – mutato nomine ADY Endréről szól-e a fabula. Akinek irodalomfölfogása nem nevelődött a modern irodalmi élet harcain, joggal ütközhet meg rajta: PETŐFI nem öröktől fogva érvényes érték, hanem merész, új tünemény? nem abszolút ideál, hanem eretnek, aki diadalmas, új szektát alapít? törvénybontó, bomlasztó, erkölcstelen forradalmár? lehettek olyanok is, akik vele szemben irodalmunk ősi hagyományaira hivatkoztak és nem fogadták el az ő egyedül üdvözítő ízlését?

A huszadik századból látott PETŐFINEK „lantján új, eddig soha nem hangzott dallamok szólaltak meg” (i. m. 245. l.): az akkori új időknél új dalaival tört be az irodalom berkeibe, ahol sokan megdöbrentek póriás versein, mert „ez a hang idegennek, bántónak, sőt művészetlennel tetszett”. Azokat a kritikásokat, akik Petőfit a maga korában nem értették meg, CSÁSZÁR Elemér találó fejezetcímmel az *ősdi kritikások* rovatába sorolja. Ezeknek az „ősdi, fogyatékos ízlésű kritikuskoknak” ideálja még a negyvenes években is (! ma már persze hibának rójuk föl ezt a „maradi” álláspontot) a Bajza költői törekvéseiből kisarjadt, de az *epigonok kezében vértelenné csenevészedett*, érzélgős, csinált lira. Ott van azonban a másik irány: a fiataloké, az *ifjú óriásoké*, akik azonnal fölismerik PETŐFI lángelméjét ...¹²

Tagadhatatlan, hogy PETŐFI más világításba került, mihelyt a modern irodalomtudomány reflektora irányította sugarait a múltba. Halott műformák története helyett elevenséget, harcos életet látunk, amelynek dinamizmusa beleszól a jelennek problémáiba is.

Volna még sok egyéb jelenség is a régebbi irodalomban, amit ma másképp látunk; mint húsz évvel ezelőtt.

Ilyen a *Csokonai-kultusz*, amely magától ADY Endrétől indult ki. Nem véletlen, hogy a XVIII. század nagy modernjének és európai polgárának műveit nem az Akadémia, hanem egy szépirodalmi cég vállalta „kritikai” kiadásra.

A *kuruc-kor* is új életre kelt. ENDRŐDI Sándor ártatlan kuruc „nótái” még – bocsánat a kifejezésért – hatvanhetes, ünneplő kurucságban fogantak. ADY Endre hétköznapi, keserű, darabos kuruc-versei a kuruc költészetet közelebb hozták a mai korhoz, azzal, hogy a kuruc lélekben az ősi és mindenkori magyar lélek tragikus lázongását, rebelliségét szimbolizálták. Szintén nem véletlen és a kuruc-kornak ezzel a realisabb fölfogásával (SZEKFÜ Gyula) párhuzamos jelenség, hogy ugyanakkor RIEDL Frigyes és TOLNAI Vilmos lehántották a kuruc „nép”-költészetéről azt a csillogó mázt, amelybe az ötvenes-hatvanas évek rajongása burkolta ezt a „balladás” világot. Az illúziók kérge alól egy igazabb, emberibb és korhűbb, de hozzánk is közelebb álló kurucvilág tárult föl.

Általában a *népiesség* olyanfajta kultuszának, amint azt a negyvenes évek inaugurálták, az új irodalom nem kedvezett. A modern német irodalomtudomány ma már a praeromantika tévedései közé sorolja a

¹² Császár Elemér, i. m. 247. l.

népköltészetnek irodalmi rangra való emelését. Hasonló hangok nálunk is hallatszottak (BABITS Mihály). Annyi bizonyos, hogy ma már senki sem tartja önmagában való esztétikai értéknek, ha egy irodalmi munka népies stílusban, népies gondolatvilággal szól hozzánk. Talán egy új arisztokratizmus, klasszicizmus felé haladunk ismét, a kereső forradalmak után ... BALASSI Bálintban a mai tudomány – DÉZSI Lajos, ECKHARDT Sándor, FERENCZI Zoltán kutatásai alapján – nem a népies naturalista-dalköltőt, hanem a tudós poétát értékeli, aki Petrarcat választotta mintájául és a humanisták példájára írt vulgáris nyelven.

*

Minden korszak ellentétben van a megelőzővel: harcba indul a közvetlen múlt ellen, de tartja a rokonságot egy régebbi múlttal. A renaissance a középkorral szemben föl akarta támasztani a görög–római világot. A romantika viszont, átugorva humanizmust és új pogányságot, visszatért a középkor kereszténységéhez. A huszadik század ismét keresi a romantikát, minden változataiban, akár a misztikus gótika, az eksztatikus barok, vagy a „titáni” romanticizmus nevével jelöljük a periodikusan vissza-visszatérő romantikus ízlést és világnézetet.

A múltban szimpáthiák és antipáthiák keresése: az objektívna hitt irodalomtudomány sem kivétel a kor szabályai alól. Talán sikerült néhány példával illusztrálni, hogy irodalmunk modern iránya megtalálta a maga párhuzamos jelenségeit az irodalomtudományban is. Bármiként vélekedjünk erről a modern irodalomról, jelenlétét és irányító hatását nem tagadhatjuk le. Ha a pusztító földrengés előbbremozdítja a földrengéstan tudományát, a háború a sebészetre, a járvány a bakteriológiára lehet kedvező hatású: a szellemi élet terén is az irodalom földrengései mozgásba hozzák az irodalomtudomány szeizmográffait ...

A hisztorizmus fölfogásában a történelem mestere életnek, tudománynak. De megfordítva is igaz a tétel: az élet maga is mestere lehet a históriának.

(Szeged)

Zolnai Béla